

ISAIAH BERLIN'İN POZİTİF ÖZGÜRLÜK KAVRAMI VE ELEŞTİRDİĞİ POZİTİF ÖZGÜRLÜKÇÜ YAKLAŞIMLAR

Özge ÇELİK*

Öz:

Bu makalenin amacı, “İki Özgürlük Kavramı” denemesinde, Isaiah Berlin’in bazı pozitif özgürlükçü yaklaşımlara yönelttiği eleştirisi ile kendi pozitif özgürlük anlayışını ayırarak, Berlin’in pozitif özgürlüğün bizatihi kendisini alaşağı etmediğini savunmaktır. Bu makalenin birinci bölümünde, Berlin’in pozitif özgürlük anlayışının, bireyin bir özne ve fail olarak kendisini ve kendi amaçlarını nasıl tasavvur etmişse o doğrultuda eylemeye ya da yapmaya özgür olması ve bunu dış kısıtlar üzerinde kısmen ya da bütünüyle egemenlik kurarak gerçekleştirmesi anlamına geldiği savunulmuştur. Negatif özgürlük, bireyin belirli bir serbestlik alanı içerisindeki imkânlarını belirleyen bir kavram olarak ele alınmıştır. İkinci bölümde, Berlin’in değer çoğulculuğu görüşünden hareketle, tek bir ahlaki kendini gerçekleştirme idealinin siyasal bir doktrin olarak uygulanmasına dayanan pozitif özgürlükçü yaklaşımlara yönelttiği eleştiri analiz edilmiştir. Berlin’in eleştirisinin, bu yaklaşımların bireylerin tahakküm yoluyla rasyonel benliğin amaçlarını gerçekleştirmeye zorlanmalarını özgürleşme olarak tanımlamasından kaynaklandığı savunulmuştur. Sonuç olarak, Berlin’in eleştirdiği pozitif özgürlükçü yaklaşımların, onun pozitif özgürlük anlayışının özünü oluşturan bireysel öznelliğin ve failliğin gerçekleşmesi düşüncesiyle keskin bir tezat oluşturduğu gösterilerek Berlin’in pozitif özgürlüğün bizatihi kendisini alaşağı etmediği öne sürülmüştür.

Anahtar Kelimeler: Isaiah Berlin, pozitif özgürlük, değer çoğulculuğu, egemenlik, kendini gerçekleştirme

* Arş. Gör. Dr., Gazi Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Kamu Yönetimi Bölümü, celik@gazi.edu.tr

**ISAIAH BERLIN'S CONCEPT OF POSITIVE FREEDOM AND THE
APPROACHES TO POSITIVE FREEDOM THAT BERLIN
CRITICIZES**

Abstract:

This article argues that in "Two Concepts of Liberty" Isaiah Berlin criticizes some conceptions of positive freedom but he does not deny the meaning and significance of positive freedom itself. In the first part, it is argued that positive freedom, for Berlin, means freedom to do as a subject and doer who determines herself and her aims according to her own desires. Freedom in this sense implies an agent who can realize her aims by being either partially or completely sovereign over external constraints on her actions. Following Charles Taylor and Quentin Skinner, essence of positive freedom is identified as the realization of ends independently of removing the constraints. In the second part, it is argued that Berlin criticizes the positive conceptions of freedom that are based on an ideal of rational self-realization and can transform this ideal into an organic political doctrine. These conceptions, for Berlin, justify oppressing individuals to conform to a single ideal of rational self-realization as a process of liberation, and the rationalist assumptions underlying them conflict with Berlin's view of value pluralism. Consequently, this article reveals a sharp contrast between Berlin's definition of positive freedom and the conceptions of positive freedom that he criticizes.

Keywords: Isaiah Berlin, positive liberty, value pluralism, sovereignty, self-realization

GİRİŞ

Siyasi düşünceler tarihinde özgürlük üzerine yazılmış “en etkili deneme” olarak değerlendirilebilecek “İki Özgürlük Kavramı”ⁱ adlı eserinde Isaiah Berlin, özgürlüğün tek bir kavrama işaret etmediğini içerisinde iki farklı kavramı barındırdığını savunur (Swift, 2006: 51). Berlin, bu iki özgürlük kavramını negatif ve pozitif özgürlük olarak adlandırır.ⁱⁱ Berlin “değer çoğulculuğu” (*value pluralism*) görüşünden yola çıkarak bazı pozitif özgürlük anlayışlarını eleştirir ve negatif özgürlüğün ölçüt alındığı çoğulculuğun “daha doğru ve insani bir ideal” olduğunu savunur (Berlin, 2002: 216).ⁱⁱⁱ Berlin’in bazı pozitif özgürlük anlayışlarını eleştirmesi ve negatif özgürlüğü savunması, bizi, onun pozitif özgürlüğe de karşı olduğunu düşünmeye yönlendirebilir. Bu makalenin amacı “İki Özgürlük Kavramı” denemesinde Berlin’in, önce negatif ve pozitif özgürlük kavramlarını tanımladığını, daha sonra pozitif özgürlük fikrinin geçirdiği kavramsal ve tarihsel değişim sonucunda ortaya çıkan bazı pozitif özgürlük yaklaşımlarını eleştirdiğini göstermektir. Bir başka deyişle, bu makalede, Berlin’in bazı pozitif özgürlükçü yaklaşımları eleştirdiği, ancak bu eleştirinin pozitif özgürlük kavramının bizatihi kendisini alaşağı etmediği savunulacaktır.

Bu makalenin birinci bölümünde, Berlin’in negatif ve pozitif özgürlük kavramları karşılaştırılarak analiz edilmiştir. Pozitif özgürlüğün, negatif özgürlükten farklı olarak, ne anlama geldiği tartışılmıştır. Bu tartışmada, özellikle Charles Taylor’ın ve Quentin Skinner’ın, Berlin’in negatif ve pozitif özgürlük kavramları üzerine yorumları kaynak olarak kullanılmıştır. Pozitif özgürlüğün, bireyin bir özne ve bir fail olarak kendisini ve kendi amaçlarını nasıl tasavvur etmişse o doğrultuda eylemeye ya da yapmaya özgür olması ve bunu dış kısıtlar üzerinde kısmen ya da bütünüyle egemenlik kurarak gerçekleştirme anlamına geldiği savunulmuştur. Negatif özgürlüğün ise bireyin belirli bir serbestlik alanı içerisindeki imkanlarını belirlediği belirtilmiştir. İkinci bölümde, Berlin’in “siyasal kendini gerçekleştirme teorileri” olarak adlandırdığı pozitif özgürlükçü yaklaşımlara yönelttiği eleştirisi incelenmiştir. Rasyonel benliğin amaçlarının gerçekleştirilmesi yoluyla pozitif anlamda özgür olma fikrinin, bireylerin farklı amaçlarının toplum yaşamında uyumlaşmasını sağlayacak tek bir ilke ve ideal bir toplum modeli bulunabileceği inancı doğrultusunda kolektif bir özgürleşme doktrini haline getirilmesinin, Berlin’in karşı çıktığı pozitif

özgürlükçü yaklaşımların temel özelliği olduğu açıklanmıştır. Berlin'in, bu yaklaşımları, bireylerin tahakküm yoluyla rasyonel benliğin amaçlarını gerçekleştirecek biçimde olmaya ya da eylemeye zorlanmalarını özgürleşme olarak tanımladıkları için eleştirdiği savunulmuştur. Böylece, bu pozitif özgürlükçü yaklaşımların, Berlin'in pozitif özgürlük anlayışının ana eksenini oluşturan bireysel öznelliğin ve failliğin gerçekleşmesi fikriyle tezat oluşturduğu savunulmuştur.

I) NEGATİF ÖZGÜRLÜKTEN FARKLI OLARAK BERLIN'İN POZİTİF ÖZGÜRLÜK KAVRAMI

Berlin'e göre, negatif özgürlük bireye diğer kişiler tarafından müdahale edilmeksizin ve kısıtlanmaksızın olabilmesi ya da eyleyebilmesi için bırakılan ya da bırakılması gereken alandır (Berlin, 2002: 169). Bu anlamda özgürlük, bireyin isteklerini gerçekleştirme arayışının dış müdahaleden ve kısıtlamadan özgür olması durumunu (*freedom from*) ifade eder. (Bellamy, 2005: 23; Berlin, 2002: 169, 174; Parent, 1974: 149) Negatif özgürlüğün bireyin istediği şeyleri yapmasına müdahale edilmemesi biçiminde tanımlanması, bireyin isteklerini azaltarak da özgürlüğünü artırabileceğini fikrini bereberinde getirdiği için Berlin daha sonra negatif özgürlük kavramını bireyin yalnızca mevcut değil aynı zamanda potansiyel isteklerine ve seçimlerine yönelik engellerin de olmaması anlamında yeniden tanımlamıştır (Bellamy, 2005: 23; Berlin, 1990: 30-32; Parent, 1974: 152).^{iv} Ayrıca Berlin, negatif özgürlük ve yeterlik arasında kategorik bir ayrım yapar ve herhangi bir amacın yetersizlik nedeniyle gerçekleştirilememesini negatif özgürlüğün olmadığı bir durum olarak tanımlamaz (Berlin, 2002:169; Skinner, 2002: 244-245). Negatif özgürlüğün kısıtlanmasından bahsedebilmek için, bireyin başkalarından kaynaklanan engellemeler nedeniyle eğer bu engellemeler olmasaydı kendisinin yapabilmeye muktedir olduğu bir eylemi gerçekleştirememesi durumunun söz konusu olması gerekir. Örneğin, kör bir kişinin görmesi odadaki ışıkların kapatılmasıyla engellenmiş olamaz.^v

Berlin'e göre, Hobbes ve Bentham gibi klasik İngiliz siyaset felsefecilerinin özgürlük kelimesini kullandıklarında anlatmak istedikleri aslında negatif özgürlüktür. Bu düşünürler, insan amaçlarının ve etkinliklerinin kendiliğinden birbirleriyle uyumlaşmayacağını, sınırsız özgürlüğün kaos yaratacağını düşündüklerinden; özgürlüğü, hem adalet, mutluluk, güvenlik ya da çeşitli derecelerde eşitlik adına hem de bizatihi

özgürlüğün kendisi adına kısıtlamaya hazırlıklıdır (Berlin, 2002: 170-171). Locke, Mill, Constant ve Tocqueville gibi liberter düşünürler de belirli bir asgari bireysel özgürlük alanının kesinlikle ihlal edilmemesi gerektiğini varsaymışlardır. Bu düşünürler, ihlal edilmemesi gereken asgari özgürlük alanının kapsamı konusunda birbirlerinden farklılık gösterebilirler de sonuç itibarıyla bireysel özgürlük alanının ihlal edilmesinin, bireyin doğal melekelerini geliştirmesini engelleyeceğini; bireyin kendisini, -iyi, doğru veya kutsal tuttuğu- amaçlarını gerçekleştiremeyeceği çok kısıtlı bir durumda bulmasına sebep olacağını savunmuşlardır (Berlin, 2002: 171). Bunun yanında, Berlin'e göre, klasik anlamıyla negatif özgürlük ile demokrasi arasında mantıksal bir bağlantı yoktur. Berlin, bütünsel bir bakış açısından değerlendirildiğinde demokrasinin kamusal özgürlüklerin muhafaza edilmesinin sağlanması konusunda diğer yönetim biçimlerine kıyasla daha iyi olabileceğini ve liberterlerin de bunu savunduğunu kabul etmekle beraber, negatif özgürlüğün mutlaka demokratik bir rejim gerektirmediğini savunur.^{vi}

Berlin, pozitif özgürlüğün "kendi kendisinin efendisi olmak" anlamına geldiğini söyler. Kendi kendisinin efendisi olmayı, kişinin yaşamının ve kararlarının, kendinden kaynaklanması, her ne çeşit olursa olsun dış kuvvetlere bağlı olmaması olarak açıklar. Bu şekilde kendi kendisinin efendisi olan birey, bir başkasının isteminin değil kendi isteminin aracıdır (Berlin, 2002: 178). Bu bağlamda, pozitif özgürlük, bireyin bir başka şekilde değil de bu şekilde olmasını ya da hareket etmesini belirleyebilen kontrolün kaynağının "ne" ya da "kim" olduğuyla ilgilidir (Berlin, 2002: 169). Sözlerinin devamında Berlin, kendi kendisinin efendisi olmayı, bireyin onu dışarıdan etkileyen nedenlerin bir nesnesi değil de bir özne, bir fail olmak arzusuyla ilişkilendirir. Bir özne ve bir fail olmak, kendisi adına karar verilmiş olmak değil kendi kararlarını vermek, kendi kendisine yön vermek, kendi amaçlarını ve planlarını tasarlamak ve gerçekleştirmektir (Berlin, 2002: 178).

Faal bir özne olabilmesi için bireyin, dış kısıtlar tarafından yönlendirilmemiş olması koşulu, pozitif özgürlük tanımı içerisine negatif bir koşul yerleştirir ve böylece Berlin pozitif özgürlüğü ilk etapta negatif biçimde açıklar. Bu nedenle Skinner'a göre, Berlin'in kendi kendisinin efendisi olmayı ilk etapta dış kuvvetlerin nesnesi olmamak şeklinde açıklaması, pozitif özgürlüğü negatif özgürlükten ayrı bir kavram olarak teşkil etmeye yetmez (Skinner, 2002: 239). Ancak, Berlin'e göre,

özgürlüğün özü, hem negatif hem de pozitif anlamlarında, bir kısıtı (şeyi ya da kişiyi) öte tutmaktır (Berlin, 2002: 204; Reed, 1980: 368). Bu durum, negatif özgürlük söz konusu olduğunda, bir kısıtın bireyin serbestlik alanını ihlal etmekten geri tutulmasıyken, pozitif özgürlük söz konusu olduğunda, bir kısıtın bireyin eylemlerini belirleyen kontrolün kaynağı olmaktan ya da birey üzerinde onun eylemlerini belirleyen bir otorite kurmaktan geri tutulmasıdır (Berlin, 2002: 204). Berlin'in özgürlüğün özünü, bir kısıt(lar)ı öte tutmak olarak tanımlaması, pozitif ve negatif özgürlük arasındaki esas farkın ne olduğu sorusunu gündeme getirir.

Negatif özgürlüğü, pozitif özgürlükten farklı değerlendirmenin bir yolu, onu, bireyin asgari bir serbestlik alanında gerçekleştirebileceği eylemler kümesinin sadece sınırlarını belirleyen bir kavram olarak ele almaktır. Negatif özgürlük, bireye kısıtların etki etmediği bir alanın tanımını yaparak bireyin bu serbestlik alanı içerisindeki imkanlarını belirler; ancak (i) bireyin bu imkanları kullanıp kullanmayacağına^{vii}, (ii) kullanması halinde hangilerini kullanacağına ve hangi eylemleri gerçekleştireceğine, (iii) bireyin gerçekleştirme yetisine sahip olduğu eylemlerin kimden ya da neden kaynaklandığına dair koşulları içermez. Negatif özgürlük tam da bu niteliğinden dolayı, Taylor tarafından bir "fırsat kavramı" ("*opportunity-concept*") olarak adlandırılmıştır. Taylor'a göre, negatif özgürlük teorilerinde, "özgür olmak, ne yapabileceğimizle, yapabilmemiz için bize neyin açık olduğuyla, ilgili bir meseledir" ve negatif özgürlük, sadece bize açık olan seçeneklerin, "bu seçeneklerimizi kullanmak için bir şey yapalım ya da yapmayalım", ne olduğundan ibarettir. Bu biçimiyle negatif anlamda özgürlük, "basitçe bir fırsat kavramına dayanır" (Taylor, 1979: 177). Bu şekilde değerlendirildiğinde, negatif özgürlük, bireyin imkanlar kümesini belirler ancak bireyin bir özne ve bir fail olarak nasıl hareket edeceğiyle ilgili şartlar içermez.

Pozitif özgürlüğü, negatif özgürlükten ayırmanın bir diğer yolu ise Berlin'in özne ve fail olmaya verdiği anlama eğilmektir. Bir başka deyişle, Berlin'in pozitif özgürlük tanımının asıl pozitif ögesini bir özne ve bir fail olmanın oluşturduğunu savunabiliriz. Bu en temel anlamıyla pozitif özgürlük, Berlin'e göre, yapmaya özgür olmayı (*freedom to do*) da ifade eder.^{viii} Berlin, pozitif anlamda özgür olmayı, sadece kendi amaçlarını ve planlarını "tasarlamak" ve onları kendi (yalnızca kendi) istemine tabi tutmak değil, dahası onları "gerçekleştirmek" olarak tanımlar. Berlin, ayrıca, bir özne ve bir fail olmanın, rasyonel bir birey olmanın anlamının bir parçasını

oluşturduğunu söyler. Rasyonel olmak, bireyin düşünen, isteyen ve faal bir varlık olarak kendi kendisinin bilincinde olması, kendi seçimlerinin sorumluluğunu taşıyabilmesi ve bu seçimleri kendisine ait fikirlerine ve amaçlarına göre açıklayabilmesidir (Berlin, 2002: 178). Böylece Berlin, bireysel öznelliğin ve failliğin gerçekleştirilmesini, kendilik bilincine (*self-consciousness*) sahip olmanın bir parçası olarak görür. Berlin'in pozitif anlamda özgür olmayı, kendi amaçlarını ve planlarını “tasarlamak” ve “gerçekleştirmek” olarak bir anlamda iki aşamalı tanımladığı göz önünde bulundurulduğunda da bu tanımın ilk kısmı, bireyin neyi gerçekleştirmek istediğine karar vermesini yani kendi kendisinin bilincinde olmasını kapsar.

Berlin'in özne ve fail olmayı, kendilik bilinciyle kısmen ilişkilendirmesi, pozitif özgürlüğü, bireysel otonomi kavramına oldukça yakınlaştırır. Bireysel otonominin tanımlanmasında, dış kısıtlardan farklı olarak, iç kısıtların rolü öncelikli ve merkezidir.^{ix} Bu bağlamda, bireysel otonomi, ağırlıklı olarak “psikoloji ya da bireysel ahlak” ile ilgili bir kavram olarak da değerlendirilebilir (Carter, 2007). Berlin'in bir özne ve bir fail olmayı kendilik bilinci ile kısmen ilişkilendirmesi, onun pozitif özgürlük kavramının bireysel otonomi kavramı çerçevesinde anlamlandırılması yönünde bir eğilime neden olmuştur. Örneğin Ian Carter'a göre, negatif ve pozitif özgürlük kavramları arasındaki farkı bireye içsel olan ve dışsal olan faktörler bağlamında düşünmek, bu kavramların literatürde hangi anlamda ayrı tutulduğunu anlamamıza yardımcı olacaktır. Carter'a göre, pozitif özgürlük üzerine çalışmalar çoğunlukla otonomi üzerine olanlarla örtüşür (Carter, 2007).^x

Taylor'ın, Berlin'in pozitif özgürlük tanımını, bir “uygulama kavramı” (*“exercise-concept”*) olarak yorumlaması, pozitif özgürlüğün ağırlıklı içsel kısıtlar ve bir çeşit otonomi anlayışı üzerinden tasavvur edilmesinin önemli bir örneğidir. Bir uygulama kavramı olarak pozitif özgürlük, bireyin kendi hayatı üzerinde kontrol uygulamasıyla ilgilidir. Bir başka deyişle, birey, kendisini ve kendi hayatının biçimini etkince belirleyebildiği veya bunlara yön verebildiği ölçüde pozitif anlamda özgür olabilir (Taylor, 1979: 177). Taylor'a göre, bireyin bunu başarması önündeki engeller dışsal olabilecekleri gibi içsel de olabilirler (Taylor, 1979: 179). Bu bağlamda Taylor, bireyin kendi kendini yönlendirmeyi başarmasını, bireyin bunu başarmasını engelleyebilecek kısıtların ortadan kaldırılmasından, yani negatif özgürlüğün ifade ettiği kısıtlardan özgür olma durumundan daha öte bir durumun gerçekleşmesi olarak görür.^{xi} Bu açıdan Taylor, yukarıda da

belirtildiği gibi pozitif özgürlüğü özne ve fail olmanın anlamı ekseninde negatif özgürlükten ayırır. Ancak Taylor, özne ve fail olmaya, özellikle içsel kısıtlar ve bir çeşit bireysel otonomi anlayışı üzerinden anlam verir. Taylor'a göre, bir uygulama kavramı olarak pozitif özgürlük, motivasyonlarımız arasında ayırım yapmamızı gerektirir. Eğer bazı kapasitelerimizi gerçekleştirmemiz özgür olmamız demekse, bu kasiteler bir şekilde ifa edilmediğinde ya da ifa edilmeleri engellendiğinde ya özgür değildir ya da daha az özgürdür. Böylece pozitif özgürlük, bir derece kendilik-farkındalığı (*self-awareness*), kendilik-anlayışı (*self-understanding*), ahlaki ayrımcılık (*moral discrimination*) ve öz-denetim (*self-control*) gerektirir. Aksi halde, kapasitelerin ifa edilmesi, kendine yön verme (*self-direction*) anlamında özgürlüğü ifade edemez ve içsel koşullar gerçekleşmediği için özgür olmayı başaramayabiliriz. Örneğin, kendini kandırılmış ya da ulaşmaya çalıştığı amaçlar arasında gereği gibi ayırım yapmakta bütünüyle başarısız olmuş ya da öz-denetimini yitirmiş bir kişi, istediği şeyleri özgür olabilmeksizin yapıyor olabilir. Hatta bu kişi, istediği şeyi yaparken özgür olamama durumunu daha da derinleştiriyor olabilir (Taylor, 1979: 179). Taylor'ın pozitif özgürlüğü bu şekilde kavramsallaştırması, hem normatif bir yaklaşımdır hem de bir çeşit bireysel otonomi anlayışına dayanır. Çünkü, Taylor, özgür olabilmek için ifa edilmesi gereken kapasiteleri, herhangi bir isteğin gerçekleştirilmesinden ayırır. Bu ayrımı temellendiren düşünce, belirli motivasyonların ahlaksal açıdan diğerlerinden daha önemli olduğu inancından kaynaklanır. Böylece, Taylor, pozitif özgürlüğü bir uygulama kavramı olarak nitelerken özgür olabilmek için sadece bazı kapasitelerin ifa edilmesinin yeterli olmadığını, ifa edilen kapasitelerin bir anlamda doğru kapasiteler olması gerektiğini savunur. Bir başka deyişle, pozitif özgürlük, önümüzdeki kapılardan herhangi birinden geçmek değil, doğru kapıdan, doğru nedenlerle geçmektir.

Ancak Berlin, pozitif özgürlüğü tanımlarken, bireyin, kendi iç dünyasında isteklerini nasıl belirleyeceğini ve temellendireceğini analiz etmez. Berlin, bu süreç ile ilgili olmakla beraber ondan kısmen ayrı tutulabilecek bir olgunun, yani bireyin istekleriyle yöneldiği kendi amaçlarını ve kararlarını gerçekleştirebilmesi anlamında eylemeye özgür olması üzerinde durmaktadır. Burada hemen belirtmek gerekir ki bireyin kendi iç alanında isteklerini ya da amaçlarını nasıl belirlediği ile bunları bir fail olarak gerçekleştirmesi, birbirlerinden bütünüyle ayrı tutulamazlar.

Bireyin amaçlarını gerçekleştirebilmesi için önce kendi amaçlarını belirlemesi gerekir. Ancak, bu iki süreç, aynı konunun bir anlamda siyasal ve etik yönlerini oluştururlar. Siyasal açıdan öncelikli olan, bireyin, içinde yaşadığı siyasal topluluğun bir üyesi olarak başkalarıyla ilişkileridir.^{xii} Bireyin kendi kendisiyle ilişkisi, daha ziyade etik açısından önemli bir konudur. Berlin'in pozitif özgürlüğü tanımlarken bireyin kendi amaçlarını gerçekleştirmesi olgusuna eğilmesinin nedeni, onun, pozitif özgürlüğü siyasal açıdan ele almak istemesidir. Berlin denemesinin en başında, negatif ve pozitif özgürlüğü tanımlamadan önce, siyasal açıdan “merkezi soru” “itaat ve zorlama” üzerinedir der. Berlin'e göre, “zorlamanın müsaade edilebilir sınırları”nın ne olduğu konusunda birbirlerine “zıt fikirler” öne sürülmektedir ve “bir kişiyi zorlamak demek onu özgürlükten yoksun bırakmak” demektir (Berlin, 2002: 168). Berlin'e göre, “özgürlüğün siyasal anlamları” yani negatif ve pozitif anlamları, itaat ve zorlama konusunun genel çerçevesinde yer alan “kontrol ve müdahale” meseleleriyle ilgilidir (Berlin, 2002: 169; Reed, 1980: 366). Berlin, özgürlüğü siyasal açıdan ele aldığı için, pozitif özgürlüğü sınırlayan kısıtlar olarak özellikle dış kısıtların üzerinde durur. Eğer ben kendi kendimin efendisiysem “ben hayatımın ve kararlarımın her ne çeşit olursa olsun *dış kuvvetlere* değil kendime bağlı olmasını dilerim”. “Ben bir özne olmayı dilerim, *bir nesne olmayı değil*; kendime ait gerekçeler, bilinçli amaçlar tarafından harekete geçirilmeyi, beni, adeta *dışarıdan etkileyen sebepler* tarafından değil” (Berlin, 2002: 178).^{xiii} Berlin'in sözünü ettiği dış kısıtlar, bireyin ya amaçlarını kendi kendine belirlemesine ya da belirlediği amaçları gerçekleştirmesine engel oluşturabilir. Siyasal boyutuyla pozitif özgürlük, bireyin bir özne ve bir fail olarak amaçlarını kendi kendine belirlemesine ve gerçekleştirmesine etki edebilecek dış kısıtlarla ilgilidir. Siyasal açıdan pozitif özgürlük, bireyin amaçlarını kendi kendine belirlerken geçtiği iç süreçler ve bunlara etki edebilecek iç kısıtlarla ilgili değildir. Bu bağlamda, siyasal açıdan değerlendirildiğinde, pozitif özgürlükle ilgili asıl konu, bireyin kendi amaçlarını nasıl tasarladığı değil, kendisine ait amaçlarını gerçekleştirebilmesidir.

Skinner da Berlin'in pozitif özgürlük kavramını “kendini gerçekleştirme” anlamına gelecek biçimde yorumlarken, pozitif özgürlüğü bir yandan bireysel öznellik ve faillik olgusu temelinde ele alır, diğer yandan bireysel otonomiden ayrı değerlendirir. Skinner'a göre, Berlin, pozitif özgürlüğü, ilk etapta dış

kuvvetlerin nesnesi olmamak ya da “kendi kendinin efendisi olmak” (*being one’s own master*) olarak açıklayarak, onu, negatif özgürlükten ayrı tanımlamakta başarılı olamamıştır. Skinner’a göre, pozitif özgürlük, bireysel otonomiye sahip olmak anlamına gelen “kendi kendine hakim olmak” (*mastering your self*) anlamında da negatif özgürlükten farklı bir kavram oluşturamaz. Çünkü, otonomi söz konusu olduğunda, bireyin özgürce eyleme kapasitesinin önündeki engeller dışsal olmaktan ziyade içsel olabilir ve içsel de olsa bazı kısıtların ortadan kaldırılmasından bahsettiğimiz sürece sonuçta halen negatif özgürlük fikrinden söz etmekte oluruz. Skinner, Taylor’dan farklı olarak, bireysel otonomi, iç kısıtlar ve bireyin motivasyonları arasında ahlaki ayrımlar yapabilmesi gibi konuları pozitif özgürlük okumasının dışında bırakır. Skinner’a göre, Berlin’in pozitif özgürlük kavramı, ancak “kendini gerçekleştirme” anlamına gelecek biçimde okunduğunda negatif özgürlükten farklı ve ayrı bir kavram oluşturabilir (Skinner, 2002: 239). Skinner’a göre, içsel ya da dışsal kısıtların ortadan kaldırılması durumu, kendi başına, pozitif özgürlüğü negatif özgürlükten ayırmaya yetmez. Kısıtlardan azade olmanın ötesinde, bireyin bir şeyi ya da biri olmayı “başarması” durumu, pozitif özgürlüğü ayrı bir kavram olarak şekillendirir.

Böylece, Skinner ve Taylor, negatif özgürlükten farklı olarak, pozitif özgürlüğü kısıtlanmama durumundan bağımsız ve bu durumdan daha öte bir olgu olarak kavramsallaştırırlar (Christman, 2005: 85). Skinner’a göre, kendini gerçekleştirme anlamında pozitif özgürlük, belirli bir çeşit eylem şekline ya da belirli bir kişi olabilmeyi başarmaya işaret eder (Skinner, 2002: 242). Taylor’a göre, bireyin eylemlerini kısıtlayan faktörler ister içsel ister dışsal olsun, kendi başına kısıtların ortadan kaldırılması durumu, bir uygulama kavramı olarak pozitif özgürlüğü negatif özgürlükten ayırmaya yetmez (Christman, 2005: 84). Skinner’ın ve Taylor’ın pozitif özgürlük okumalarının ortak noktası, her ikisinin de pozitif anlamda özgür olmayı bir şeyi ya da bir kişi olmayı “gerçekleştirme” ya da “başarma” ekseninde değerlendirmeleridir. Bir başka deyişle, negatif özgürlükten farklı olarak, pozitif özgürlüğün özünün bireyin bir özne ve fail olarak kendi amaçlarını “gerçekleştirme” olduğunu savunabiliriz.

Berlin’in düşüncesinde pozitif anlamda özgür olarak nitelendirilebilecek özne (ya da fail), dış kısıtlara (kişilere, nesnelere ya da kuvvetlere) kısmen ya da bütünüyle egemen olan ya da olması gereken öznedir. Çünkü bir bireyin, Berlin’in tanımladığı pozitif anlamda özgür olabilmesi için

amaçlarını dış kısıtlara rağmen ve gerekirse onlar üzerinde egemenlik sağlayarak gerçekleştirmesi gerekir. Bu gerekliliği, Berlin'in pozitif özgürlük tanımı içerisine yerleştirdiği negatif koşul ortadan kaldırmaz. Bunun birinci nedeni, değer çoğulculuğu görüşünü savunan Berlin'e göre, insanların birbirleriyle uyumlaşmayan çok ve farklı amaçları ve isteklerinin olmasıdır (Berlin, 2002: 214). Berlin, insanların farklı değerleri ve amaçlarının ahenkli ve uyumlu bir bütün içerisinde birbirleriyle kaynaşabileceklerini düşünmez (Gray, 1980: 524). Bireyin başkalarının istemlerinin nesnesi olmaması ya da bireye başkalarının hükmetmemesi, bireyin amaçlarının, onu kendi istemlerine tabii tutmamış olsalar dahi, başkalarının istekleri ve planları ile çatışmayacağına garantisini oluşturmaz. Bunun yanında, Berlin'e göre, bireylerin özgürlüğü inatçı, ters hatta bilinçli olarak irrasyonel eylemlere dair imkanları da kapsayacak biçimde tasavvur edilmelidir (Gray, 1980: 519).^{xiv} İkinci bölümde savunulacağı gibi, insanların farklı değerlerinin ve amaçlarının tek bir sistem içerisinde uyumlaştırılabileceğini varsaymak, Berlin'e göre, eleştirdiği pozitif özgürlükçü yaklaşımların yaptığı en ciddi yanıştır. Ancak Berlin, böyle bir varsayımdan hareket etmediği için onun pozitif özgürlük tanımının merkezini oluşturan bir özne ve fail olarak kendi amaçlarını gerçekleştirmek, ancak egemen olabilen bir öznenin varlığı üzerinden anlamlandırılabilir. İkicisi, Berlin'e göre, bir kısıtın, birey üzerinde baskı oluşturması için mutlaka kasıtlı bir müdahaleden kaynaklanması gerekmez. Hem kasıtlı hem kasıtsız insan eylemleri, bireyin özgür olmasına mani oluşturabilir. Bir başka deyişle, başkalarının eylemleri, hem doğrudan hem de dolaylı yoldan birey üzerinde baskı oluşturabilir (Berlin, 2002: 170; Gray, 1980: 522; Skinner 2002: 243-244). Bu bağlamda, bireyin öznelliğine ve failliğine etki edebilecek dış kısıtlar, çok geniş bir çerçevede değerlendirilebilir. Bir bakıma, başkalarının hemen hemen her türlü eylemi, bireysel ya da kolektif bağlamlarda dolaylı olarak bireyin kendi amaçlarını ve planlarını gerçekleştirmesine müdahale oluşturabilir (Gray, 1980: 522). Bu durumda, bireyin bir özne ve bir fail olmasının, onun dış kısıtlara bir şekilde egemen olmasını gerektirmemesi için bireyin başkalarının varlığından izole ve tek başına yaşaması gerekir. Bu şekilde değerlendirildiğinde, pozitif özgürlük, bireyin, bir özne olarak tasarladığı amaçları bir fail olarak eylemleriyle gerçekleştirmesi ve bunu yaparken de dış kısıtlar üzerinde kısmen ya da bütünüyle egemen olması demektir.

Berlin'in pozitif özgürlük kavramını bireyin bir özne ve bir fail olarak kendi amaçlarını gerçekleştirilmesi olarak değerlendirirken, bireyin gerçekleştireceği amaçlarının ne olacağı ve bu amaçları kendi iç aleminde nasıl belirlediği gibi konuları çok zorlamamak, bir bakıma Berlin'in kendi fikirlerine daha yakın bir okuma olacaktır. Birincisi, Berlin, özellikle dış kısıtların rolü üzerinde durarak ve pozitif özgürlüğü siyasal bir kavram olarak ele alarak, bireyin, kendisini ve kendi amaçlarını "nasıl tasavvur etmişse" o doğrultuda hareket etmesini ya da olmasını, onun, pozitif anlamda özgür olması olarak görür. Berlin'e göre, bireyin bu anlamda bir özne ve bir fail olması bir nesne, bir hayvan ya da bir köle olmasından farklı olarak bir insan olması; hiçkimse olmasından farklı olarak bir kimse olmasıdır (Berlin 2002: 178). Berlin, bu anlamda bir birey olmanın, belirli ve sabit bir tözü olan bir insan idealini gerçekleştirmek olduğunu söylemez. Aksine, bir sonraki bölümde tartışılacağı gibi, Berlin, bunun savunulmasına mahal verdikleri için bazı pozitif özgürlük anlayışlarını eleştirir. İkincisi, Berlin, kendi kendisinin efendisi olmanın, siyasal ve ahlaki anlamları arasında ayırım yapar. Başkasının ya da başkalarının hakimiyeti altında olmamak ile dizginlenmemiş tutkuların, irrasyonel dürtülerin ya da denetlenmemiş arzuların kölesi olmayı birbirlerinden ayırır (Berlin, 2002: 179; Reed, 1980: 367). Yani, Berlin'e göre pozitif özgürlüğün siyasal anlamı, kendi içimizde aklın ya da ahlakın egemenliğinde bir denetim kurmaktan farklı olarak, başkalarının hakimiyetinde olmamaktır (Reed, 1980: 367). Berlin, kendi pozitif özgürlük tanımında, kendi kendinin efendisi olmayı başkasına(-larına) tabii olmamak anlamıyla yani siyasal anlamıyla ele alır. Sonuç olarak, Berlin'in tanımladığı biçimiyle pozitif özgürlük, bireyin bir özne ve bir fail olarak kendisini ve kendi amaçlarını nasıl tasavvur etmişse o doğrultuda eylemeye ya da yapmaya özgür olması ve bunu dış kısıtlar üzerinde kısmen ya da bütünüyle egemenlik kurarak gerçekleştirmesi demektir.

II) BERLİN'İN ELEŞTİRDİĞİ POZİTİF ÖZGÜRLÜKÇÜ YAKLAŞIMLAR

Berlin, bazı pozitif özgürlükçü yaklaşımları, bireylerin farklı ve çoğu zaman birbirleriyle bağdaşmayan isteklerinin ve amaçlarının kolektif (organik) özgürleşme doktrinleri doğrultusunda tahakküm altına alınabileceği siyasi yönetim biçimlerine imkan verebildikleri için eleştirir. Berlin özellikle

faşizm ve bolşevizm ile belirli pozitif özgürlükçü yaklaşımlar arasında bir bağ olduğunu düşünür.^{xv} Bir başka deyişle Berlin, pozitif özgürlüğün, bireysel öznellik ve failliğin gerçekleşmesi fikrinden öteye geçirilip kolektif tahakküm aracına dönüştürülmesine ve bunun özgürlük adına meşrulaştırılmasına karşı çıkar (Berlin, 2002: 179-180; Reed, 1980: 368). Berlin, bu pozitif özgürlükçü yaklaşımları “siyasal kendini gerçekleştirme teorileri” (*political theories of self-realization*) olarak adlandırır. Bu teoriler, aslında olmaları gereken bireyler olmadıkları ve aslında istemeleri ya da yapmaları gerekenleri bilemedikleri için, bazı bireylerin kolektif (organik) bir iyi kavramsallaştırması adına tahakküm yoluyla kendi istekleri ve amaçları dışında eylemeye ve olmaya zorlanmalarını, bir özgürleşme süreci olarak tanımlar. Berlin, bu biçimde tahakküm yoluyla özgürleşmenin özgürlük çerçevesinde değerlendirilemesine karşı çıkar. (Berlin, 2002: 180; Gray, 1980: 525; Reed 1980: 368). Böylece Berlin, önce pozitif özgürlüğü bireyin bir özne ve fail olmayı gerçekleştirmesi olarak tanımlar, sonra özgürlüğün bir kolektif tahakküm aracına dönüştürülmesine imkan verdiklerini düşündüğü pozitif özgürlükçü yaklaşımları eleştirir.^{xvi}

Berlin'e göre, pozitif özgürlüğün özünü oluşturan kendi kendisinin efendisi olmak metaforu, düşünce tarihinde bağımsız bir moment kazanarak, benliğin kendi içerisinde hükmeden ve hükmedilen olarak iki parçaya ayrılması üzerinden anlamlandırılır olmuştur. Bu ayrım, bir adım ilerisinde kolaylıkla bir yanda “akıl ile özdeşleştirilmiş”, “gerçek, ideal ya da otonom benlik” ve diğer yanda arzuların, isteklerin ya da ihtiyaçların içerisine gömülü olan “ampirik” benlik arasındaki ayrıma dönüşmüştür. Bu şekli ile, kendi kendisinin efendisi olmak, bireyin kendisi haricindeki bireylerin kölesi olmaması anlamından farklılaşarak bireyin doğanın ya da kendisinin dizginlenmemiş tutkularının kölesi olmaması anlamına yönelir. Berlin'e göre, kendi kendisinin efendisi olmanın kazandığı bu farklı anlamlar, köle olmak kavramının siyasal ya da hukuki türleri ile diğer ahlaki ve tinsel türleri arasındaki farklılıklara karşılık gelir (Berlin, 2002: 179). Berlin'in düşüncesine göre, onun eleştirdiği pozitif özgürlükçü yaklaşımların temelinde rasyonel (gerçek) ve ampirik benlik arasında yapılan bu ayrım ve onun bütünleşik bir toplum doktrinine dönüştürülmesi vardır (Gray, 1980: 518-519). Bu dönüşümün gerçekleşmesi Berlin'e göre, tarihsel, doktrinsel ve uygulama ile ilgili bir meseledir (Berlin, 2002: 181; Gray, 1980: 518, 525).^{xvii}

Berlin, siyasal kendini gerçekleştirme teorileri olarak adlandırdığı düşünce biçimlerini, pozitif özgürlük kavramının aldığı iki ana biçim üzerinden inceler: kendini inkar (*self-abnegation*) ve kendini gerçekleştirme (Berlin, 2002: 181). Berlin, kendini inkar biçimini çilecilik ve stoacılık felsefeleriyle örnekler. Bu felsefeler, bireyin gerçek (doğru) benliği tarafından idare edilmesi isteğinin, kendini inkar yoluyla gerçekleştirilmesi biçimini temsil ederler (Berlin, 2002: 181). İsteklerini gerçekleştirilmesi dış dünyadan kaynaklanan etkiler tarafından engellenen birey, gerçekleştiremeyeceğini bildiği isteklerinden kendisini özgürleştirerek yenilgiden kaçır. Berlin, kendini inkar ederek özgür olamayı amaçlayan bireyin kendi kendisinin içine çekildiğini ve böylece dünyadan kaçtığını söyler (Berlin, 2002: 181-182). Bu sebeple Berlin, kendini inkar yoluyla özgürleşmenin siyasal bakımdan negatif özgürlük ya da liberal uygulamalarla bağdaşamayacak sonuçlar doğurmadığını düşünür. Aksine, kendini inkar metodu siyasal bir nitelik dahi içermez, çünkü içinde yaşadığımız dünyadan kaçarak kendi iç alemimize sığınmayı ve orada mutluluğa ve özgürlüğe ulaşmayı simgeler (Berlin, 2002: 183).

Berlin'e göre, isteklerin yok edilmesi yoluyla özgürleşmek fikri ile Kant'ın savunduğu isteklere karşı direnme ve onları kontrol altına alma yoluyla özgürleşmek arasında çok da büyük bir mesafe yoktur. Birey, bu sefer de, kendisini akıl tarafından yönetilen hükmeden benliği ile özdeşleştirerek kendisini özgür kılar. Bir başka deyişle, otonom olan, kendi kendisine hükmederek kurallar ve kanunlar getiren birey, bunu başarabildiği ölçüde özgürdür (Berlin, 2002: 183). Berlin'e göre, bu fikir temel olarak etik bir öğreti olmasına rağmen doğurduğu siyasal sonuçlar göz ardı edilemez (Berlin, 2002: 185). Berlin, otonom olmakla özdeşleştirilen bireysel özgürlüğün, bir sonraki adımda, Rousseau, Marx, ve hatta Kant'ın siyasal felsefelerinde otorite ile özdeşleştirilebilir hale geldiğini savunur. Artık, özgürlük, gerçek doğamızın belirlediği rasyonel amaçları gerçekleştirebilmemiz için aşağı benliğimizden özgürleşmemizin, bir diğer deyişle onun üzerinde bir yere yükselmemizin, kollektif bir ideale ve bu idealin meşrulaştırdığı siyasi otoriteye dönüşmüş halidir (Berlin, 2002: 194, 191-200; Gray, 1980: 518).

Akılcılık ilkesi doğrultusunda şekillenen pozitif özgürlük anlayışını Berlin'in anlatımı ile özetleyecek olursak: (i) bütün insanların tek bir gerçek amacı vardır ve bu da kendi kendini rasyonel olarak yönlendirmektir, (ii)

bütün rasyonel varlıkların amaçlarının tek bir evrensel modele uyması bir gerekliliktir ve bazı insanlar bunun bilincine varmakta diğerlerinden daha yetkinlerdir, (iii) toplumsal yaşam içerisinde bireyler arasında ortaya çıkacak bütün çatışmalar akılcı olanın irrasyonel olan ya da yeterince akılcı olmayan ile çarpışması sonucudur ve prensipte bu çatışmalardan kaçınılabilir çünkü bütünüyle akılcı olan bireyler arasında çatışma mümkün değildir, (iv) bütün insanlar akılcı yapıldığında kendi doğalarının rasyonel kanunlarına uyacaklardır ki bu kurallar hepsi için aynı kurallardır ve böylece hem kanuna uyacak hem de bütünüyle özgür olacaklardır (Berlin, 2002: 200). Böylece Berlin, akılcılık düşüncesi üzerine kurulu kolektif kendini gerçekleştirme teorilerinin, ampirik benliğimizin varsayılan gerçek doğamızın gerektirdiği akılcı amaçlar ile uyumlaştırılmasını zorunlu kıldığını, sonuç olarak da ampirik benliğimizin rasyonel benliğimizin amaçları doğrultusunda zorla baskı altına alınmasının, kesin ve açık bir tahakküm değil de, özgürleşme olarak tasavvur edilmesine neden olduğunun altını çizer.

Berlin'in pozitif özgürlükçü yaklaşımlara yönelttiği eleştirisinin asıl hedefi, akıl yoluyla pozitif özgürleşme doktrininin, insanların farklı amaçlarının uyumlaştırılmasını sağlayacak tek bir ilke ve ideal bir toplum modeli bulunabileceği inancı doğrultusunda kolektif özgürleşme doktrini haline getirilmesidir.^{xviii} John Gray'e göre, Berlin'in eleştirisi özgürlük ile rasyonelliğin gerekleri arasındaki bağlantıyı koparmaya yönelik değil, metafizik rasyonelizmin ortaya çıkardığı siyasal sonuçlara yöneliktir (Gray, 1980: 519). Bir başka deyişle, metafizik rasyonelizm temelinde ortaya çıkan nesnel aklın gerekleri doğrultusunda siyasi yönetim tesis edilmesi fikrine ve bunun sonucunda bireylerin rasyonel öz-hakimiyetinin otoriter uygulamalarla teşkil edilmesine yönelik bir eleştiridir (Gray, 1980: 518).^{xix} Macpherson'a göre ise, yukarıdaki dört rasyonalist varsayımdan sadece ilki (kendine rasyonel biçimde yön verme) pozitif özgürlüğün esas anlamı ile tutarlıdır. Son üç varsayım pozitif özgürlüğü savunmak veya toplum yaşamını bu tip bir özgürlük anlayışı doğrultusunda uyumlaştırmak için gerekli değildir. Macpherson bu savını her bireyin rasyonel ve eşit derecede özgür olması durumunda farklı yaşam biçimlerinin birbirleri ile çatışmaksızın çoğalabileceği varsayımına dayandırır. Macpherson'a göre, Berlin'in bunu görememesinin nedeni onun negatif özgürlük kavramını çok dar tanımlamasıdır. Berlin'in dar tanımı, onun yaşam ve iş araçlarına eşit erişimi engelleyecek kısıtların ortadan kaldırılmasını özgürlüğün içsel bir

parçası olarak değil de onun bir ön koşulu olarak görmesinden kaynaklanır. Bir başka deyişle, Macpherson'a göre herkes için refah sağlanmasıyla bireylerin farklı seçimleri ve değerleri arasındaki çatışma da ortadan kalkacaktır. Yani Macpherson'a göre seçimler ve değerler arasında çatışma vardır ama bu çatışma süresizdir (*ephemeral*) (Kocis, 1980: 47). Ancak, Macpherson'ın analizi hem Berlin'in değer çoğulculuğu görüşü ile ters düşmekte hem de özgürlük için gerekli ancak yeterli olmayan koşulların sağlanmasını özgürlüğün kendisi olarak tanımlamaktadır.^{xx}

Berlin, eleştirdiği pozitif özgürlükçü yaklaşımların dayandığı varsayımlardan farklı olarak, değer çoğulculuğu görüşünü benimsemiştir. Berlin'e göre, bireylerin çok ve çeşitli değerlerinin ve amaçlarının tek bir hiyerarşik sistem içerisinde uyumlaştırılabilmesi mümkün değildir. Bu nedenle Berlin, insanlar arasındaki ilişkileri düzenlemek için tekil ve organik bir iyi ilkesinin, insanların çok ve çeşitli emellerini uyumlaştırarak gerçekleştirmek üzere uygulamaya konmasının yanlış olduğunu savunur (Berlin, 2002: 214). Berlin'e göre, bu amacı güden her organik iyi ilkesi, özünde bütünüyle gerçekleştirilmiş bir insan hayatının nasıl olması gerektiğine dair bir formül barındırır ve insanların çok ve çeşitli amaçları olması durumuyla çatışır (Berlin, 2002: 181, 214; Gray, 1980: 518). Özgürlüğün pozitif kavramsallaştırılması çerçevesinde, kolektif tahakküm ve zorlamayı yine özgürlük adına meşrulaştırmak için bir araç haline dönüştürülmesi, bireylerin öznelliklerinin ve failliklerinin yok sayılmasına hizmet ederek kendi içerisinde bir çelişki oluşturur. Bir başka deyişle, pozitif özgürlük, kolektif bir tahakküm aracı haline dönüştürüldüğünde, bu her ne kadar daha yüksek ve gerçek olduğu varsayılan bir özgürlük adına yapılıyor olursa olsun, sonuç itibarı ile bireylerin kendi kendilerinin efendisi olmaları fikriyle çelişir (Berlin, 2002: 180). Bu durum, Berlin'in düşüncesinde göre eleştirdiği pozitif özgürlükçü yaklaşımların temel çıkmazı, esas paradoksudur. İnsan topluluklarına dayatılan kapsayıcı ve otoriter pozitif özgürlük ideallerinin yerine, Berlin'in öne sürdüğü alternatif, negatif özgürlüğün ölçüt olarak kullanıldığı çoğulculuktur (Berlin, 2002: 216).

Ancak, Berlin gibi değer çoğulculuğunu savunan John Gray'e göre, bu bakış açısından negatif özgürlüğün mutlak önceliğini veya üstünlüğünü (hem diğer değerlere hem de farklı özgürlük anlayışlarına) haklı çıkaramayız. Cumhuriyetçi özgürlük anlayışını savunan Skinner'a göre, Berlin negatif özgürlük kavramı ile klasik liberal özgürlük anlayışını bir tutarak siyasi

bağımlılığın ve kendi kendini yönetmeden yoksun olmanın da özgürlüğü kısıtladığını gözden geçirir (Skinner, 1998: 14-15). Skinner'a göre, özgürlük sadece güç ve baskıcı tehditlerle değil aynı zamanda keyfi iktidar uygulamalarından kaynaklanan belirsizlik ve bağımlılık durumunda da kısıtlanır (Skinner, 2008: 89, 93). Marshall Cohen, Berlin'i negatif özgürlük anlayışı Mill öncesi liberallerin ideallerini (hükmeden iktidarın periyodik olarak hükmedilenlerin seçimlerinden kaynaklanması gerektiği) barındırmadığı ve pozitif özgürlük anlayışına karşı eleştirisi de Mill sonrası liberallerin pozitif özgürlük yanlısı yaklaşımlarını yansıtmadığı için eleştirir (Cohen, 1960: 217-218). Cohen'a göre ise pozitif özgürlüğün birincil ve asıl anlamını oluşturan kendi kendinin efendisi olmak ile rasyonel benliğin seçimleri üzerinden meşrulaştırılan baskıcı kolektif özgürleşme doktrinleri ve pratikleri arasında mantıksal ve tarihsel bir bağ yoktur. Negatif özgürlüğün de hem kavramsal hem de tarihsel olarak benzer sonuçlara yol açabilmesi mümkündür (Cohen, 1960: 222-223). Macpherson'a göre ise, Berlin'in eleştirdiği pozitif özgürlükçü yaklaşımların baskıcı ve zorbaca sonuçlar doğurmalarının nedeni bu yaklaşımların pozitif özgürlüğün birincil anlamının gereği olan bireylerin kişisel gelişimini sağlayacak yetilerinin maksimize edilmesi önündeki engellerin kaldırılmasını göz ardı etmeleridir (Macpherson, 1973: 96).

Bu eleştiriler özellikle negatif özgürlüğün önceliği, önemi ve kapsamı, pozitif özgürlüğün önemi ve özgürlük ile siyasal kendini yönetme arasındaki ilişki konularını sorgularlar. Bu çalışmada Berlin'in iki özgürlük kavramı üzerine değerlendirmelerinden onun eleştirdiği pozitif özgürlük yaklaşımlarının yanı sıra bireysel öznelliğin ve failliğin gerçekleşmesi temelinde anlamlandırılabilir bir pozitif özgürlük tanımı çıkarılabilirliği savunuldu. Bir fırsat kavramı olan negatif özgürlükten farklı olarak, bu bireysel pozitif özgürlük kavramının, özgür olma durumunu belirli amaçların ve eylemlerin gerçekleştirilmesiyle özdeşleştirdiği için ancak dış kısıtlara egemen bir öznenin varlığı üzerinden anlamlandırılabilirliği belirtildi. Bu açıdan bakıldığında, Berlin'in düşünce sisteminde, bu tip bir pozitif özgürlüğün deneyimlenebilmesi için bireylere dış müdahaleden azade olan belirli bir serbestlik alanının sağlanması en temel öneme sahip konulardan biri haline gelir. Negatif özgürlük bu bağlamda kendilerine ait amaçlarını ve yaşam planlarını egemen özneler ve failler olarak gerçekleştirme çabasını güden bireylerin siyasal yapı içerisindeki etki alanlarını ve birbirleri ile

ilişkilerini düzenlenlemek için mutlaka gereklidir. Tek başına ve klasik dar anlamında düşünüldüğünde negatif özgürlüğün Berlin'in belirttiği gibi demokratik bir yönetim biçimini gerektirmeyeceğini varsayabilsek dahi siyasal boyutta kendi kendini yönetme Berlin'in tanımladığı pozitif özgürlüğün sağlanabilmesi için gereklidir.^{xxi} Bu bağlamda bireylere belirli bir serbestlik alanının bırakılması, bireylerin kendi tasarımları amaçlarının ve yaşam planlarının gerçekleşmesine elverişli ve bunun için yeterli bir siyasal ve sosyal ortam sağlanması bakımından önem kazanır. Böyle bir ortamın anlamlı biçimde sağlanmasını ise demokratik bir yapı içerisinde mümkün olabilir. Bu bakımdan Berlin'e yöneltilen eleştirenlerin haklı olduğu noktalardan biri, Berlin'in siyasal anlamda kendi kendini yönetmenin özgürlük açısından önemi üzerinde yeterince durmamasıdır. Bu makalede savunulan Berlin'in pozitif özgürlük tanımı okumasına göre ise Berlin, bireysel pozitif özgürlüğün negatif özgürlüğün ölçüt alındığı çoğulculuk içerisindeki önemini ve bu iki özgürlük kavramı arasındaki bağı açıkça taktir etmeyerek özgürlük üzerine yaptığı tartışmayı bir başka bakımdan daha eksik bırakır. Bazı organik pozitif özgürlük yaklaşımlarını eleştirirken bireysel anlamda pozitif özgürlüğün bizatihi kendisini alaşağı etmeyen Berlin'in özgürlük üzerine değerlendirmeleri bu eksikliği tamamlanmasına ihtiyaç duyar.

SONUÇLAR

Bu makalede, “İki Özgürlük Kavramı”, Berlin’in, kendi tanımladığı pozitif özgürlük kavramı ile bazı pozitif özgürlükçü yaklaşımlara yönelttiği eleştirisi birbirlerinden ayrılarak analiz edildi. Bu ayrımı yapmak için öncelikle Berlin’in pozitif özgürlük kavramının, negatif özgürlükten farklı olarak, ne anlama geldiği tartışıldı. Berlin’in pozitif özgürlük kavramının, bireyin bir özne ve bir fail olarak kendisini ve kendi amaçlarını nasıl tasavvur etmişse o doğrultuda eylemeye ya da yapmaya özgür olması ve bunu dış kısıtlar üzerinde egemenlik kurarak gerçekleştirilmesi anlamına geldiği savunuldu. Berlin, özgürlüğü siyasal açıdan değerlendirdiği için onun pozitif özgürlük anlayışında özellikle dış kısıtların rolünün önemli olduğu ve dolayısıyla bireyin kendisini ve amaçlarını nasıl belirlediği konusyla ilgili iç kısıtların özel bir uygulama alanı bulamadığı öne sürüldü. Berlin’in eleştirdiği pozitif özgürlükçü yaklaşımların, kendi kendinin efendisi olmanın bir başka biçiminin, onun, siyasal değil de etik ya da bireysel ahlakla ilgili olduğunu düşündüğü bir formunun üzerinden geliştirildiği gösterildi. Berlin’in bazı pozitif özgürlükçü yaklaşımları, rasyonel benliğin amaçlarının gerçekleştirilmesiyle özgür olma fikrini, bütünlük bir toplum ideali çerçevesinde kolektif özgürleşme doktrini haline getirdikleri için eleştirdiği savunuldu. Bu tip pozitif özgürlükçü yaklaşımların, Berlin’e göre, apaçık bir tahakkümü özgürleşme süreci olarak meşrulaştırdıklararak bireylerin kendi iradelerine rağmen özgürleştirilmesini gerektirdiği tartışıldı. Bunun yanında Berlin’in bu süreci baskıcı bulmasının temel nedeninin, nesnel ya da nihai iyinin varlığını reddetmesi olduğu belirtildi. Berlin’e göre, bireylerin çok ve çeşitli değerlerinin ve amaçlarının tek bir hiyerarşik sistem içerisinde uyumlaştırılabilmesi mümkün olmadığından tek bir ahlaki kendini gerçekleştirme ideali üzerine kurulu pozitif özgürlükçü yaklaşımların, bireylerin bu ideale göre özgürleşmesini gerektirmesinin Berlin’in değer çoğulculuğu görüşü ile bağdaşmadığı tartışıldı. Bu bağlamda, bu makalede, Berlin’in kendi pozitif özgürlük anlayışının temelini oluşturan bireysel öznellik ve failliğin gerçekleşmesi fikriyle, bireylerin kendi iradelerine rağmen rasyonel ve gerçek varsayılan amaçların gerçekleştirilmesi için tahakküm yoluyla özgürleştirilmesi fikrinin keskin bir tezat oluşturduğunu öne sürüldü. Sonuç olarak bu makalede, Berlin’in bazı pozitif özgürlükçü yaklaşımları eleştirdiği ancak pozitif özgürlüğün bizatihi kendisini alaşağı etmediği savunuldu.

SONNOTLAR

- * Berlin'in denemesi, 1958'de Oxford üniversitesinde sosyal ve siyasal teori profesörü olarak verdiği bir açılış töreni dersine dayanmaktadır.
- * Berlin'in negatif ve pozitif özgürlük kavramları arasında yaptığı ayırım daha sonra tek bir özgürlük kavramı olduğunu savunan Amerikalı hukuk felsefecisi Gerald C. MacCallum tarafından eleştirilmiştir. MacCallum'a göre özgürlük kavramı bir kişi, belirli engelleyici koşullar ve bu kişinin belirli faaliyetleri ya da oluşları arasındaki üçlü ilişki olarak tanımlanmalıdır (MacCallum, 1967). Daha yakın zamanda Eric Nelson negatif ve pozitif özgürlük kavramları arasındaki ayırımın aslında farklı kısıt (*constraint*) kavramsallaştırmalarına dayandığını ve bu iki özgürlük kavramının birbirlerinden negatifik ve pozitiflik üzerinden ayrıştırılamayacağını savunmuştur (Nelson, 2005: 73). John Christman ise Nelson'ın negatif ve pozitif özgürlük ayırımını sadece kavramsal açıdan analiz ettiğini ve tartışmanın normatif boyutunu göz ardı ettiğini savunmuştur. Christman'a göre, pozitif özgürlüğün içsel bir normatif değeri vardır (Christman, 2005).
- * “Değer çoğulculuğu” görüşü, özetle temel insani değerlerin çoğulluğunu ve birbirleri ile çatışmayacak şekilde tek bir hiyerarşik sistem oluşturamayacağını ifade eder (Crowder, 1994: 293). Türkçe literatürde değer çoğulculuğu ve eleştirileri üzerine bir değerlendirme için bkznz. Mustafa Erdoğan (2005). Berlin'in değer çoğulculuğu görüşü ve onun liberalizm anlayışı üzerine bir değerlendirme için bkznz. Mehmet Turhan ve Nur Uluşahin (2007). John Gray'in (1995), Berlin'in değer çoğulculuğu görüşünden kaynaklanan liberalizm anlayışını, rasyonel değil radikal seçimler yapmamıza dayalı bir agonistik liberalizm anlayışı olarak tanımlaması ile Jonathan Riley'nin (2001), Berlin'in agonistik çoğulculuğunun, onun liberal rasyonelizminden kaynaklandığı ve aklın bazı temel liberal değerleri keşfetmemiz için yeterli olduğu savını, Turhan ve Uluşahin yazdıkları makalede biraraya getirerek, Berlin'in değer çoğulculuğu görüşünün rasyonel sınırları olan bir liberalizm anlayışını desteklediğini savunurlar.
- * Richard Bellamy'e göre Berlin'in yaptığı ilk tanımlama sadece dış kısıtları göz önüne aldığından kabul edilemeyecek kadar dardır ve bunun en iyi örneği halinden hoşnut bir kölenin negatif anlamda özgür sayılabilesine olanak vermesidir. William Parent'a göre ise Berlin'in “İki Özgürlük Kavramı” denemesinde negatif özgürlük üzerine söylediklerinden beş farklı kavram çıkarılabilir ve Berlin'in negatif özgürlük anlayışı yeterince açık değildir. Parent'a göre, Berlin'in sonradan yaptığı düzeltme bazı problemleri ortadan kaldırmakla birlikte yeni sorunlar ortaya çıkarmaktadır. Bknz. Parent (1974) ss. 150, 153-154.
- * Quentin Skinner'a göre Berlin'in yaptığı kategorik ayırım, Thomas Hobbes'ın özgür eylem analiziyle benzer. Hobbes'a göre, hasta olduğu için yatağına bağlı olan birinin içinde bulunduğu odadan çıkamaması onun özgür olmadığı anlamına gelmez; bu kişi odadan çıkma yeterliliğine (veya gücüne) sahip değildir (Hobbes, 1996: 146; Skinner, 2002: 245).
- * C. B. Macpherson'a (1973: 95) göre, Berlin'in negatif özgürlük tanımı yaşam ve iş araçlarına ulaşmaktan mahrum olmaya yol açan engelleri göz önüne almadığından ve bu tip mahrumiyetler ancak demokratik bir yönetim biçimi içerisinde giderilebileceğinden çok dar düşünülmüş bir kavramdır ve bu nedenle ancak tam bir market ekonomisi toplumuna uygundur. Marshall Cohen'a (1960: 217-218) göre ise, Berlin'in negatif özgürlük anlayışı Mill öncesi liberallerin ideallerini (hükmeden iktidarın periyodik olarak hükmedilenlerin seçimlerinden kaynaklanması) bünyesinde barındırmamaktadır.
- * Berlin'e göre, negatif özgürlük bireyin bazı seçimleri yapıp yapmamasına veya imkanları değerlendirip değerlendirmesine bağlı değildir. Özgürlük bireyin ne kadar seçeneği olduğuna, bu seçeneklerin kendisine ne derece açık olduğuna ve bunların bireyin hayatındaki göreceli önemine bağlıdır (Berlin, 1990: 32).

- * Fatmagül Berktaş da, "Heidegger ve Arendt'te Özgürlük" adlı makalesinde, Berlin'in yaptığı pozitif özgürlük tanımlamasını benzer biçimde özetler: "Pozitif özgürlük, negatif özgürlükten farklı olarak, kısıtlamadan ya da müdahaleden azade olmak değil, birşeyler yapabilme özgürlüğüdür. Pozitif anlamda özgür olmak, kendi seçimlerini yapabilmek ve kendi iradesini gerçekleştirebilmek anlamına gelir" (Berktaş, 2003: 183).
- * Bireysel otonomi kavramı üzerine yapılan çalışmalar başlı başına oldukça geniş bir literatür oluşturmaktadır. Gerek bireyin otonom olabilmesinde iç ve dış kısıtların oynadıkları rolün, gerekse bireysel otonomi ile özgürlük kavramlarının nasıl birbirlerinden ayrıştırılabileceğinin analiz edilmesi bu çalışmanın konusunun ve ayrılan alanın sınırlarını aşacaktır. Bu nedenle yazar bireysel otonomi kavramının tanımlanması ve zaman içerisinde eleştirel tartışmalar çerçevesinde önceden yapılmış tanımlamaların geliştirilmesi üzerinde duran çalışmalarda, genel olarak iç kısıtların rolünün öncelikli değerlendirildiğini, dış kısıtların ise ikincil derece faktörler olarak tartışmalarda yer bulduğunu belirtmekle yetinecektir.
- * Prosedürel otonomi yaklaşımını savunan ve otonomi üzerine birçok çalışması olan John Christman da "Liberalizm ve Bireysel Pozitif Özgürlük" (1991) makalesinde pozitif özgürlüğü kendisinin daha önce geliştirdiği otonomi kavramı temelinde tanımlar. Christman'ın çalışmaları arasında daha önce fark etmediğim bu makaleye dikkatimi çeken hakeme bu vesile ile teşekkür ederim. Christman, makalesinde bir çok yerde otonomi ve pozitif özgürlük terimlerini birbirlerinin yerine kullanır. Ancak Christman'ın bu makaledeki yaklaşımı ciddi bir problem yaratmaktadır. Eğer otonomi ve pozitif özgürlük Christman'ın yaklaşımının ima ettiği gibi tamamen aynı kavrama işaret etmekteyse, yazarın öncelikle bunu gerekçeli biçimde savunması ve sonrasında da bir kavram için iki farklı isim kullanmaması gerekmektedir. Christman bir başka yerde (2009) bireysel otonomi ile özgürlüğün birbirlerinden ayrı değerlendirilmeleri gerektiğini ancak Berlin'in pozitif özgürlük anlayışının otonomi ile eşdeğer olduğunu söyler. Christman hemen ardından özgürlüğün içsel ve dışsal kısıtlardan azade biçimde eyleyebilme yetisi olduğunu, otonominin ise bireyi eylemek için ilk etapta harekete geçiren isteklerin bağımsızlığı ve otantikliği ile ilgili olduğunu savunur. Birincisi, bu makalede savunulacağı gibi, Berlin için önemli olan isteklerin bireyin kendinden kaynaklanmasının yanında bu istekleri eyleme dökerek gerçekleştirebilmesi yani eylemin sonucunda bireyin egemen bir özne olarak amacını gerçekleştirebilmesi olduğu savunulabilir. İkincisi, içsel kısıtlar bizatihi isteklerin bağımsızlığını ve otantikliğini etkileyen faktörler olduğundan, özgürlük tanımı içersine içsel kısıtları dahil etmek demek özgürlük ve otonomi arasında yapılabilecek bir ayrımı bulandırmaya neden olur ki Christman bunu özgürlük ve otonomi kavramları arasındaki farkı açıklamaya çalışırken yapmaktadır.
- * Christopher Megone'un anlatımı ile Taylor'ın savunmak istediği negatif özgürlük sağlanmadan yani bireyin seçim kümesini daraltan kısıtlar var olduğu sürece bireyin kendi hayatına yön vermeyeceğidir. Megone'a göre, Taylor'ın görüşü bireyin kendi hayatına yön vermesi eyleminin bizatihi kendisini özgürlükle özdeşleştirir (Megone, 1987: 617).
- * Benzer bir değerlendirme için bkz. Megone (1987: 612, 620).
- * Alıntılanan metnin içerisindeki italik vurgular bu makalenin yazarına aittir.
- * Berlin'in bu konudaki görüşü (akıl kullanımından kaynaklanan) bilginin, mutlaka ya da her zaman özgürleştirmeyeceği savı olarak özetlenebilir (Gray, 1980: 519; Harris, 2002: 361). Berlin'in bu savı 1964'de yazdığı "From Hope and Fear Set Free" başlıklı denemesinde yer almaktadır. Gray'e göre, Berlin'in amacı, akıl ile özgür eylemi birbirlerinden bütünüyle ayırtmak değil de metafizik rasyonalizmin bireyleri neyin özgürleştireceği sorusuna tek bir doğru cevap verilebileceği savına karşı çıkmaktır.
- * Iván Zoltán Denés'e göre, "Berlin, 20. yüzyılın iki totaliter sistemini 19. yüzyılın iki büyük özgürlükçü hareketi ile bağlantılandırdı: faşizmi, romantik milliyetçiliğin çarpıtılmasıyla ve Bolşevizmi, hümanist bireyciliğin deformasyonu" (Denés, 2008: 82).

- * Fatmağül Berktaş'ın, Berlin'in denemesi üzerine yaptığı analiz de benzer bir ayrıştırmaya zımnen işaret etmektedir. Berktaş bir yandan "İsaiah Berlin, pozitif özgürlüğü, bir anlamda kişinin kendi üzerinde egemenlik sahibi olması olarak tanımlar" derken, diğer yandan "[p]ozitif özgürlükçüler, özgürlüğü egemen olmak, daha açık bir deyişle kişinin kendi arzuları, tutkuları ve kendisini gerçekleştirebilmesi önündeki diğer engeller üzerinde egemenlik sahibi olması anlamına geldiğini savunurlar" der. Berktaş'a göre, bu makalede de belirtildiği gibi, pozitif özgürlükçülerin düşüncesinde egemenlik "kollektif dolayım" uygulanmaktadır (Berktaş, 2003: 183).
- * Berlin'i eleştiren Marshall Cohen'a göre ise kendi kendisinin efendisi olmak ile rasyonel benliğin seçimleri üzerinden meşrulaştırılan özgürleşme doktrinleri ve bunlardan beslenen baskıcı siyasal pratikler arasında mantıksal ve tarihsel bir bağ yoktur. Birincisi, kendi kendinin efendisi olmak bireyin başkalarıyla ilişkileri ile ilgiliyken kendine hakim olmak bireyin kendi içerisindeki ikircikli benliğin parçaları arasındaki ilişkiyle ilgilidir. İkincisi, Berlin pozitif özgürlük doktrinlerinde zorbalığın haklı çıkarılmasına yönelik hem tarihsel hem de mantıksal bir eleverişlilik görmekte yanılığa düşmektedir (Cohen, 1960: 221-223).
- * "İki Özgürlük Kavramı" dışında, yazarın diğer yapıtlarına da göndermeler yaparak, Iván Zoltán Denés de Berlin'in pozitif özgürlükçü yaklaşımlara eleştirisinin esası konusunda benzer bir okuma yapmaktadır (Denés, 2008: 82-83).
- * Benliğin hükmeden ve hükmedilen parçalara ayrıştırılması ve rasyonel benliğin irrasyonel istek ve arzuların kölesi olmaması fikri, Platon'un *Devlet* kitabında savunduğu ruhun hiyerarşik düzeni ve aklın temsil ettiği parçanın bu hiyerarşinin en üst noktasında yer alması fikrine kadar geri götürülebilir. Berlin de, Platon'u kendi kendinin efendisi olmayı bu biçimde tanımlayan düşünürler arasında ele alır (Berlin, 2002: 179). Berlin'in değer çoğulculuğu görüşünü savunmasının temelinde felsefi monisme yönelttiği eleştirisi vardır ve Platon bu yaklaşımın başlıca temsilcisi olarak değerlendirilebilir. Ancak Berlin'in denemesinin büyük bir kısmı, modern akılcılık düşüncesinden kaynaklanan özgürlük problemlerinin eleştirel değerlendirilmesi üzerinedir. Berlin'in pozitif özgürlükçü yaklaşımlar üzerine yaptığı değerlendirmelerin içeriğini, çoğunlukla Kant, Rousseau, Spinoza ve Marx'ın siyasal düşüncelerinden kaynaklanan ve Berlin'in negatif özgürlükle bağdaştıramayacağını öne sürdüğü özgürlük anlayışları oluşturmaktadır.
- * Mevcut durumda seçimlerin ve değerlerin çatıştığı varsayımı (x) doğru ise refahın ve fırsat eşitliğinin sağlandığı bir toplumda (d) çatışmanın olmayacağını (f) söyleyebilmek için bireylerin rasyonel isteklerini uyumlaştıran bir örüntü (g) olması gerekir. Sonuç olarak Macpherson'ın yaklaşımından hareketle d ve f sağlandığında eğer bir bireyin değer ve istekleri diğerlerinininkilerle çatışırsa bu onun daha az gelişmiş, "irrasyonel dürtülerinin kontrolünde" ve özgür olamayan bir birey olduğu anlamına gelecektir (yani birey g'nin dışında değerlendirilecektir). Bu sonuç, Berlin'in rasyonalist pozitif özgürlükçü yaklaşımları eleştirmenin asıl nedenidir. Berlin'e göre, isteklerinin ve değerlerinin çatışması süresiz değil, insan varoluşunun sürekli ve gerekli bir durumudur (Kocis, 1980: 47).
- * Bu doğrultuda klasik bir argüman için bkz. Benjamin Constant (1816) "The Liberty of Ancients Compared with that of Moderns". Constant'a göre, siyasal katılım ve temsil edilme bireylerin kendilerini ahlaki ve düşünsel bakımdan geliştirmelerinin en etkili yoludur. Constant, yasa koyucunun görevinin insanları barış içinde yaşatmakla tamamlanmadığını, insanlar sadece bu durumun tesis edilmesi ile tatmin olmuş olmaları dahi bir hayli yapılması gereken şey kaldığını söyler. "Yasa koyucu, bireysel haklara riayet etmeli ve bununla beraber mutlaka bireylerin kamusal meseleler üzerindeki etkisini tahsis etmeli, onları oyları yoluyla iktidarın tatbik edilmesine katkıda bulunmaya çağırmalı, onlara görüşlerini ifade etmek yoluyla kullanılacak kontrol ve denetleme hakkı vermeli ve onları bu yüce işlevleri tatbik ettirme yoluyla şekillendirerek neticede onlara bu işlevleri yerine getirme arzusunun ve hakkını vermelidir."

KAYNAKÇA

- BELLAMY, Richard (2005), "J. S. Mill, T. H. Green and Isaiah Berlin on the Nature of Liberty and Liberalism", *Rethinking Liberalism*, Richard Bellamy, Continuum, pp. 22-46.
- BERLIN, Isaiah (1990), "Introduction", *Four Essays on Liberty*, Isaiah Berlin, Oxford University Press, New York, pp. 3-44.
- BERLIN, Isaiah (2002), "Two Concepts of Liberty", *Liberty: Incorporating Four Essays on Liberty*, (Ed.) Henry Hardy, Oxford University Press, New York, pp. 166-217.
- BERKTAY, Fatmagül (2003), "Heidegger ve Arendt'te Özgürlük: Bir Kesişme Noktası", *Tarihin Cinsiyeti*, Metis Yayınları, İstanbul, ss. 178-191.
- CARTER, Ian (2007), "Positive and Negative Liberty", *The Stanford Encyclopedia of Philosophy (Fall 2008 Edition)*, (Ed.) Edward N. Zalta, <http://plato.stanford.edu/archives/fall2008/entries/liberty-positive-negative/> (01.12.2010).
- CHRISTMAN, John (1991), "Liberalism and Individual Positive Freedom", *Ethics*, Vol. 101, No. 2, pp. 343-359.
- CHRISTMAN, John (2005), "Saving Positive Freedom", *Political Theory*, Vol. 33, No. 1, pp. 79-88.
- CHRISTMAN, John (2009), "Autonomy in Moral and Political Philosophy", *The Stanford Encyclopedia of Philosophy (Spring 2011 Edition)*, (Ed.) Edward N. Zalta, <http://plato.stanford.edu/archives/spr2011/entries/autonomy-moral/> (23.06.2011).
- COHEN, Marshall (1960), "Berlin and the Liberal Tradition", *The Philosophical Quarterly*, Vol. 10, No: 40, pp. 216-227.
- CONSTANT, Benjamin (1817), "The Liberty of Ancients Compared with that of Moderns", <http://www.uark.edu/depts/comminfo/cambridge/ancients.html> (10.07.2011).
- CROWDER, George (1994), "Pluralism and Liberalism", *Political Studies*, Vol. 42, No. 2, pp. 293-305.
- DENES, Iván Zoltán (2008), "Personal Liberty and Political Freedom: Four interpretations", *European Journal of Political Theory*, Vol. 7, No. 1, pp. 81-98.
- ERDOĞAN, Mustafa (2005), "Çoğulculuk", *Liberal Düşünce*, Cilt 10, Sayı 38-39.
- GRAY, John N. (1980), "On Negative and Positive Liberty", *Political Studies*, Vol. 28, No. 4, pp. 507-526.
- HARRIS, Ian (2002), "Berlin and His Critics", *Liberty: Incorporating Four Essays on Liberty*, (Ed.) Henry Hardy, Oxford University Press, New York, pp. 349-382.
- HOBBS, Thomas (1996), *Leviathan*, (Ed.) Richard Tuck, Cambridge University Press, Cambridge.

- KOCIS, Robert A. (1980), "Reason, Development, and the Conflicts of Human Ends: Sir Isaiah Berlin's Vision of Politics", *The American Political Science Review*, Vol. 74, No: 1, pp. 38-52.
- MACCALLUM, Gerald C. JR. (1967), "Negative and Positive Freedom", *Philosophical Review*, Vol. 76, No: 3, pp. 312-334.
- MACPHERSON, C. B. (1973), "Berlin's Division of Liberty", *Democratic Theory*, C. B. Macpherson, Oxford University Press, New York, pp. 95-119.
- MEGONE, Christopher (1987), "One Concept of Liberty", *Political Studies*, Vol. 35, pp. 611-622.
- NELSON, Eric (2005), "Liberty: One Concept Too Many?", *Political Theory*, Vol. 33, No: 1, pp. 58-78
- PARENT, William A. (1974), "Some Recent Work on the Concept of Liberty", *American Philosophical Quarterly*, Vol. 11, No: 3, pp. 149-167.
- REED, Gary Frank (1980), "Berlin and the Division of Liberty", *Political Theory*, Vol. 8, No. 3, pp.365-380.
- RILEY, Jonathan (2001), "Interpreting Berlin's Liberalism", *American Political Science Review*, Vol. 95, No. 2, pp. 283-295.
- SKINNER, Quentin (1998), *Liberty Before Liberalism*, Cambridge University Press, Cambridge.
- SKINNER, Quentin (2008), "Freedom as the Absence of Arbitrary Power", *Republicanism and Political Theory*, (Eds.) Cécile Laborde and John Mayor, Blackwell Publishing, Malden.
- SKINNER, Quentin (2002), "A Third Concept of Liberty", *Proceedings of the British Academy*, Vol. 117, pp. 237-268.
- SWIFT, Adam (2006), *Political Philosophy*, Polity Press, Cambridge.
- TAYLOR, Charles (1979), "What's Wrong with Negative Liberty", *The Idea of Freedom*, (Ed.) Allan Ryan, Oxford University Press, Oxford, pp. 177-193.
- TURHAN, Mehmet ve ULUŞAHİN, Nur (2007), "Isaiah Berlin'in Liberalizmi ve Değerlerin Plüralizmi", *Liberal Düşünce*, Cilt 12, Sayı 45-46, ss. 83-114.